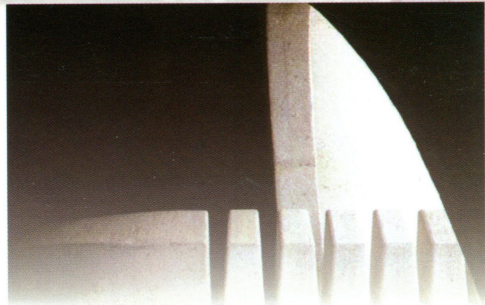
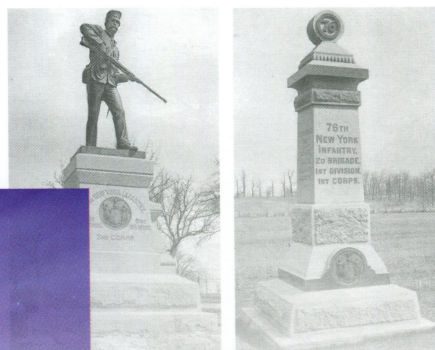

СПОМЕН МЕСТА

ИСТОРИЈА-СЕЋАЊА

зборник

26

ISBN 978-86-7587-053-1

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

Collection of Papers, Volume 26

Commemorative Places – History – Remembrances

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editor:
Aleksandra Pavićević

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Milica Bakić-Hayden, Marina Martinova,
Bojan Žikić, Olga Manojlović Pintar, Eleftherios Alexakis, Gabriela Kilianova,
Ingrid Slavec-Gradišnik, Peter Slavkovsky, Sofija Miloradović, Mladena Prelić,
Jelena Čvorović, Lada Stevanović, Ljiljana Gavrilović, Aleksandra Pavićević

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Gojko Subotić, at 5th
meeting of the Department of Social Sciences SASA, June 30th 2009.

BELGRADE 2009

ISBN 978-86-7587-053-1

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

Зборник 26

Спомен места – историја – сећања

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уредник:

Александра Павићевић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Милица Бакић-Хејден, Марина Мартинова,
Бојан Жикић, Олга Манојловић Пинтар, Елефтериос Алексакис, Габриела
Килианова, Ингрид Славец-Градишник, Петер Славковски, Софија Милорадовић,
Младена Прелић, Јелена Чворовић, Лада Стевановић, Љиљана Гавриловић,
Александра Павићевић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на V седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 30. јуна 2009. године на основу реферата академика
Гојка Суботића

БЕОГРАД 2009

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.rs
www.etno-institut.rs

Рецензенти:
академик Гојко Суботић
др Олга Манојловић Пинтар
др Младена Прелић

Лектор:
Ивана Башић

Превод:
Јелена Чворовић
Зоран Мидановић
аутори текстова

Коректор:
Марија Ђокић

Техничка припрема:
Љиљана Гавриловић

Корице:
Ирена Степанчић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Радови сарадника ЕИ САНУ у овом Зборнику су са пројеката: 147020, 147021 и 147023, које у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

Садржај Summary

Александра Павићевић, <i>Уместо увода: живот прошлог у садашњем</i>	9
---	---

Споменици

Радост Иванова, <i>Паметниците – памет, култ или забрава</i>	15
Radost Ivanova, <i>Monuments – Reminiscence, Cult or Oblivion</i>	21
Тања Лазић, <i>Споменик краљу Петру I Карађорђевићу</i>	23
Tanja Lazić, <i>A Monument Dedicated to King Petar I Karadjordjevic in Bijeljina, 1937-1993.</i>	35
Макс Бергхолц, <i>Свештеник, спомен плоча и борба за сећање на пале борце у једном селу у Србији 1955-1961</i>	37
Max Bergholz, <i>A priest, Memorial Stone and Memories on Killed Soldiers in a Village of Serbia</i>	46
Александра Павићевић, <i>Споменици и/или гробови – Сећање на смрт и/или декорација</i>	47
Aleksandra Pavićević, <i>Monuments and/or Graves: Reminiscences of Death or Decoration</i>	60

Спомен паркови, музејски комплекси и целине

Станка Јанева, <i>За паметниците в паркова</i>	63
Stanka Janeva, <i>On Monuments in Parks</i>	74
Драгана Лазаревић Илић, <i>Бранковина, време и људи</i>	75
Dragana Lazarević Ilić, <i>Brankovina, an Era and People</i>	85
Гордана В. Рајић, <i>Руралне целине у ваљевском крају као памћење и сећање</i>	87
Gordana V. Rajić, <i>Rural Entities in Valjevo Region as Recollection and Memory</i>	93
Живка Ромелић, <i>Слободиште – значење и поруке</i>	95
Živka Romelić, <i>Slobodište – Meanings and Messages</i>	100
Лада Стевановић, <i>Реконструкција сећања, конструкција памћења, Кућа цвећа и Музеј историје Југославије</i>	101

Lada Stevanović, <i>Reconstruction of Reminiscence, Construction of Memory. Tito's Memorial House and Historical Museum of Yugoslavia</i>	116
Весна Марјановић, <i>Антропологија историјске стварности у Документационом центру националсоцијалистичке партије у Нирнбергу (Баварска, Немачка)</i>	117
Vesna Marjanović, <i>Anthropology of Historical Reality in Documentation Centre of National-Socialistic Party in Nurnberg, Germany</i>	131
Игор Степанчић, <i>Естетика садржаја историјских чињеница – уметност презентације наслеђа</i>	133
Igor Stepančić, <i>Esthetic Contents in Historical Facts – an Art of Heritage Presentation</i>	140
Секуларни и религијски простор	
Срђан Радовић, <i>Градски простори од места до неместа, и vice versa: случај београдског Старог сајмишта</i>	145
Srđan Radović, <i>City Locations from Place to – No-Place and Vice Versa: a case of the Belgrade's Staro Sajmiste</i>	160
Драгомир Бончић, <i>Поглед на прошлост Београдског универзитета после Другог светског рата – стварање нове традиције</i>	161
Dragomir Bondžić, <i>A Postwar Perception of History of the Belgrade University: Inventing a New Tradition</i>	174
Милина Ивановић-Баришић, <i>Наслеђе Авале</i>	175
Milina Ivanović Barišić, <i>The Heritage of the Avala Mountain</i>	184
Гордана Благојевић, <i>Места ходочашића: српска војничка гробља у Грчкој</i>	185
Gordana Blagojević, <i>Places of Pilgrimage: Serbian Soldiers' Cemeteries in Greece</i>	189
Ненад Лајбеншпергер, <i>Српство, југословенство и локалпатриотизам приликом подизања спомен костурница на Мачковом камену и у Крупњу</i>	191
Nenad Lajbenšperger, <i>Serbian, Yugoslavian and Local Patriotism during Foundation of Memorial Church in Mackov Kamen and Krupanj</i>	199
Жарко Лековић, <i>Манастири у Дробњаку</i>	201
Žarko Leković, <i>Monasteries in Drobnijak</i>	211

Манифестације

- Дајана Ђедовић, *Знаменито место Тршић као простор одржавања годишњег ритуала евокације – Вукови сабори 70-тих година 20. века, друштвена ситуација и први републички одбор Вукових сабора* 215
- Daјana Ђedović, *The Memorable Location of Trsic: a Space of Annual Ritual of Evocation. Vuk' Assemblies During the 1970's.* 228
- Јована Диковић, *Политичка инструментализација Вукових сабора од 1987. до 2005. године* 231
- Jovana Diković, *Political Instrumentalisation of "Vukovski Sabori" Manifestations from 1987-2005* 249

Хроника

- Срђан Радовић, *Интезивирање делатности и заседање Скупштине Етнолошког и антрополошког друштва Србије* 251

Прикази

- Александра Павићевић, *Незаобилазна литература* 255

Срђан Радовић

Етнографски институт САНУ
ei.sanu@ei.sanu.ac.rs

Градски простори од места до неместа, и *vice versa*: случај београдског Старог Сајмишта*

Локалитет Старог Сајмишта у Београду узима се као парадигматични случај симболичке (ре)конструкције градског простора у смислу културно (и политички) условљеног дефинисања конкретних урбаних целина. Кроз вишедеценијско трајање овог кварта Новог Београда прати се промена скупова значења повезаних са простором, те параметри одговарајућих трансформација (посебно у најрецентнијем периоду). Јавна сигнификантност локалитета пролази различите фазе, пут од (антрополошког) места до неместа, те различите модусе и садржаје комеморације простора – укљученост/искљученост из градског текста и (не)препознатљивост објеката и комплекса као дела укупне (бео)градске архитектуре указују на контрадикцију истовремене урбане централности и симболичке периферности. Постепени прелазак Старог Сајмишта у градску симболичку „сиву зону“ условљен је систематским процесом симболичке декомеморације локалитета, дерогирањем простора као спомен-места и јавном дискурзивном манипулацијом и прерађивањем јавно репрезентованог фонда значења повезаних са овом локацијом. Изградња (и разградња) одређених елемената идентитета конкретног антрополошког места и (не)препознавање његове комеморативне вредности условљени су појединим друштвеним, политичким, али и економским чиниоцима који су у поседу различитих дискурзивних потенцијала.

Увод

Британска музичка група Кошин (Kosheen) требало је да одржи наступ у Београду 3. новембра 2007. године у

Кључне речи:

Старо Сајмиште, Београд,
место, неместо, политика
сећања, политика заборав

* Рад је написан у оквиру пројекта 147021: *Антрополошка испитивања комуникације у савременој Србији*, који финансира Министарство науке и технологије Републике Србије, Београд

концертном простору који многи, посебно млађи Београђани знају под именом клуб Посејдон (Poseydon). Зграда у којој је овај клуб (у којем се осим концерата одржавају и музичке забаве, техно журке, изложбе итд.) налази се у делу Новог Београда познатом као Старо Сајмиште, који за већину Београђана представља тек транзитну тачку при путовањима са једне на другу обалу реке преко једног од два оближња моста, простор у којем већина становника живи у полулегално или нелегално подигнутим објектима, и локацију у којој се остали Београђани задржавају тек у случају нужде – или ако желе да се забаве у поменутом Посејдону. Клуб се налази у једном од преосталих објеката старог београдског сајмишта, познатог као Спасићев павиљон. Међутим, они који су намеравали да слушају Кошин у новембру 2007. године ипак нису имали прилику за то, јер је концерт на крају отказан. Након што је низом журки и других догађања, Спасићев павиљон, *alias* Клуб Посејдон, последњих година разонодио многе Београђане и њихове госте, неко (у првом реду различите организације и удружења грађана из земље и света, међу њима и Центар *Simon Wiesenthal*) напокон се сетио да гласно подсети јавност да је тај објект био интегрални део и логорска болница окупаторског логора Сајмиште од 1941. до 1944. године, место из којег, како се наводи, „скоро нико није жив изашао“.¹ Индиферентност у вези са чињеницом да је годинама уназад (а по свему судећи тако ће бити и надаље, бар неко време) Старо Сајмиште, једно од највећих страстишта у историји Београда, место комерцијалне забаве и разоноде, прекинута је, бар привремено, „афером Кошин“. Овде треба напоменути да је у питању тек кулминација и приватна комерцијализација од раније неадекватно (не)конципиране употребе (и злоупотребе) простора на локацији и у објектима некадашњег логора. О бескрупулозности приватног капитала којем је омогућено да зарађује коришћењем јавног добра са историјском важношћу, које је Град препустио приватним власницима, сведочи и саопштење организатора концерта, агенције „Лонг плеј“, који су изнајмили Спасићев павиљон за концерт, и који су на реакције јавности и градских органа, између осталог истакли да је „задужбина Николе Спасића у време нацизма била болница, у којој је само констатована смрт логораша.“²

На видело су изашле многе контрадикције – немушта ограђивања и позиви из различитих структура градске и општинске власти да се концерт премести на неко друго место избегавала су јасан одговор на питање како је локација са таквом прошлшћу завршила у приватни(чки)м рукама, при чему је горак укус у устима изазвала и чињеница да је тек долазак светски познате музичке скупине успео да наведе надлежне (и уопште јавност) да поразмисле о сврховитости одржавања забавних садржаја у објектима некадашњег места патње и смрти. На генералну незаинтересованост Града за дешавања у објектима логора који је био место спровођења холокауста указује и исказ

¹ *Koncert ne može, a boks meč može*, чланак С. Тасића објављен у дневнику *Blic* издање од 14. 12. 2007.

² в. *Da li Kosheen smeju da sviraju u Poseydonu?*, вест на интернетском порталу *mtsmundo.com*, архива вести за дан 23. октобар 2007.

приватних власника простора да су они наводно „у неколико наврата молили град и општину да им дају смернице за рад, али им никада ништа није стигло.“³ Тих се недеља одговорност пребацивала на различите стране и утркивало у изјавама како ће локалитет добити адекватну намену (без помињања било каквих рокова). О изнуђености таквих реакција сведочи и изјава тадашњег в. д. градоначелника Зорана Алимпића да се „нада да ће читава ова прича која није, наравно, била потребна, и која нас не приказује баш у добром светлу, да се заврши на тај начин да тај простор постане меморијални центар...“⁴ Нелагода што је уопште дошло до указивања на проблем (не)обележавања и општег заборава на страдања у Старом сајмишту, те забринутост за имиџ главног града због читаве ствари, заправо су била и најискренија стајалишта по овом питању, а најава да ће се све (једног дана) завршити настанком неког меморијала на том месту тек је необавезујућа антиципација за извесно далеку будућност. Да је, по свему судећи, такав случај, било је јасно већ месец дана након отказивања концерта – за 15. децембар 2007. заказан је у истом простору, бокс-меч – приватни власници дела некадашњег окупаторског стратишта изјавили су да их нико осим новинара није контактирао након отказивања концерта и читаве афере у медијима, а надлежни у Општини Нови Београд сазнали су за меч који се одржава на територији њихове општине од новинара дневних новина дан пре догађаја.⁵

Старо Сајмиште је напросто заборављено – од већине јавности и елита, контекст те локације и особе (жртве и целати) повезане са њом, једноставно нису у видокругу свакодневног културног знања и перцепције, тако да је тренутна реактуелизација статуса и савременог контекста тог локалитета по свему судећи била екцес. За разлику од времена од завршетка Другог светског рата до почетка деведесетих година, свакодневном политичком митологијом и симболиком већ дуже време не доминирају хероји и жртве рата 1941-1945, већ други славни преци и невине жртве, што је било логично оваплоћено у конкретним плановима за изградњу споменика жртвама ратова од 1990-1999. (на Савском тргу испред Железничке станице) и споменика модерној Србији (пригодно о јубилеју Првог српског устанка и његових вођа-хероја, на тргу Славија), и то на локацијама које су међу најпрометнијима у граду. Новоустављени политички симболи у урбаном ткиву града у пројекцијама су централно и смештени, на свакодневни визуелни увид грађанству, док је Сајмиште са својом историјском поруком остало на маргинама и градског живота и пажње јавности. Иако овај део града никада није био централни маркер у накнадно симболички конструисаној топографији окупираниог Београда, асоцијација Старог Сајмишта са његовом

³ *Juče logor, danas koncerti*, вест на интернетском порталу B92.net, архива вести за дан 26. октобар 2007.

⁴ *Alimpić: Grad traži rešenje za Staro sajmište* текст агенције *Bema* објављен у листу *Danas*, издање од 7. новембра 2007, 18.

⁵ *Koncert ne može, a boks meč može*, чланак С. Тасића објављен у дневнику *Blic* 14. 12. 2007.

наменом током рата временом је све више бледела, до те мере да је знак распознавања тог простора последњих година успео да постане ноћни клуб на месту некадашње логорске болнице.

Старо Сајмиште од свратишта до стратишта и обратно

(Ново)београдско Старо Сајмиште је локалитет који је отворен 1937. (исте године када и Светска изложба у Паризу) као репрезентативни изложбени комплекс и представљао је, као и многи други простори за масовне експозиције, пригодан *show-case* прогреса и идентитета нације и битан елемент престоничке архитектуре. Изложбени комплекси и уопште репрезентативне сајамске приредбе (поготово некадашње Светске изложбе/*World Fair*) имале су и функцију националне промоције, на којима су националне државе имале прилику да се прикажу кроз нова технолошка и привредна достигнућа и истовремено пригодно репрезентују кроз уметност, културу и, посебно, архитектуру.⁶ О значају архитектонског и симболичког обликовања простора сведочи парадигматичан пример са Париске изложбе 1937. године на простору Трокадера и Марсових поља и архитектонско-идеолошког надметања тадашњег Трећег Рајха и Совјетског Савеза приликом планирања, изградње и опремања националних павиљона, који су готово на самој обали Сене стајали један преко пута другог.⁷ Експозиционо-репрезентативно утркивање овакве врсте није мимоишло ни мање важне „играче“ на предратној међународној тржници националних и политичких идентитета – светске изложбе су обиловале младим, малим и амбициозним државама које су се приказивале преко „најбољег што имају“ у периоду глобалног политичког прекомпоновања. На Светској изложби у Паризу мото излагачке политике Југославије био је исказивање спољашња чврстине државе и унутрашња кохезија нације. У духу Стојадиновићеве политике „реалног југословенства“, југословенски је павиљон архитектонски пратио домаћи архитектонски тренд „монументалног огољеног класицизма као симболичког израза политике чврсте руке.“⁸ Приказивање моћи које су империје још пре Првог светског рата изводиле и преко великих изложбених комплекса, те догађаја организованих у таквим просторима, пресликало се у међуратно доба и код младих европских нација и држава (каква је била Краљевина Југославија) и на унутрашњем плану. Такву репрезентативну

⁶ Може се тврдити да је маркетинг и брендирање нација започело најкасније од времена када су се почеле одржавати светске изложбе – Goran Bolin, *Visions of Europe: Cultural Technologies of Nation-states*, International Journal of Cultural Studies vol. 9, 2006, 193.

⁷ Peter Adam, *Kunst im Dritten Reich*, Rogner & Bernhard GmbH, Hamburg 1992, 244.

⁸ При чему је целокупна архитектура (и делимично поставка) павиљона била у функцији пожељног спољашњег представљања државе и нације, али и симболичко-архитектонског престојавања Југославије из табора Мале и Велике Антанте у савезништво са Италијом и Немачком – Александар Игњатовић, *Политика представљања југословенства: југословенски павиљон на Светској изложби у Паризу 1937. године*, Годишњак за друштвену историју XI 2-3, УДИ, Београд 2004, 67, 68.

функцију у престоници Краљевине имало је Сајмиште, које је комуницирало поруку и ка споља, али ипак првенствено ка домаћем (београдском и уопште југословенском) становништву, и које је модернизмом, монументалношћу и локацијом која је и физички (прва изграђена урбана целина на супротној обали реке Саве) и симболички (Сајмиште је смештено на територији некадашње Аустро-Угарске) евидентно означавало експанзију југословенске престонице. Идеолошко-просторна идентитетска политика играла је битну улогу у примарно интерном *nation-building*-у, али не само у њему. Наиме, комплекс Сајмишта обухватао је и читав низ националних павиљона других европских држава – о спољнополитичком курсу тридесетих година посетиоцима сајма (и домаћим и страним) довољно је говорило истовремено присуство павиљона традиционалних (Чехословачке и Румуније) и нових савезника (монументални павиљони Трећег Рајха и фашистичке Италије).⁹ Заједно са *Земунским мостом краља Александра*, отвореним неколико година раније, Сајмиште је представљало најистакнутију модернистичку архитектонску градску целину, важан маркер идентитета града и, у одређеној мери, нације. Визуелно (видљив са обронака Теразијске падине) и физички (повезан трамвајском линијом) доступан простор Сајмишта временом је постајао све интегрисанији део града, а на симболичком нивоу све проминентнији елемент градског текста.

Флртовање Југославије са силама Осовине резултирало је војним и политичким сломом земље 1941. године. Исход Априлског рата био је једнако погубан и за подручје предратне Управе града Београда. Са почетком окупације, некадашњи изложбени павиљони и пратећи објекти београдског сајма претворени су у нацистички концентрациони и транзитни логор *Sajmiste (Semlin)*, почевши од јесени 1941. Логор Сајмиште је до половине 1942. године био транзитни логор и стационарни камп за јеврејске жене и децу (*Judenlager Semlin*), пре свега из Београда, који су, осим на лицу места, смрт налазили у душегупкама/гасним колима на путу за Јајинце. У овој епизоди холокауста, живот је у логору или по изласку из њега изгубило око 6 500

⁹ Сајамски простори до скоро су, и у архитектонском и у експозиционом смислу, били важни просторни агенси и националног и идеолошког учења. Комплекси значајне флукуације људи (који су често долазили у организованим групама) и на међународним Светским изложбама, и у националним експозиционим амбијентима остваривали су политичке циљеве (попут некадашње *Свесовјетске изложбе* у Москви, која је имала концепт сличан Светским изложбама, само пренесен на националну равину и у духу изградње социјалистичке економије, а која је представљала *par excellence* локалитет за културно и идеолошко учење совјетских грађана, који су готово редовно организовано долазили у обилазак поставке). Синергија грађевинске и просторне монументалности и знатног протока људи у периоду између два рата адекватну сценографију проналазила је и у изградњи мамутских парадних објеката – слетишта, где су одржавани масовни политички ритуали како тоталитарних (комплекс пространих објеката за скупове Национал-социјалистичке партије у Нирнбергу – *Reichsparteitagsgelände*), тако и демократских режима (монументални стадион Страхов у Прагу, *Velký strahovský stadion*, коришћен за соколске приредбе).

Јевреја, махом из Србије, чиме је Србија постала прва *judenfrei* окупирана европска територија. Поједини истаживачи холокауста сматрају да је случај Сајмишта посебно значајан у креирању нацистичке политике према Јеврејима од тог времена надаље – употреба душегупки и ефикасна ликвидација цивила антиципирани су формирање кампова смрти и интензивирање и рутинизирање машинерије холокауста у будућности.¹⁰ Пошто је уништена јеврејска популација у Србији, Сајмиште је коришћено као транзитни логор и губилиште за цивиле, те симпатизере и припаднике Народноослободилачког покрета из читаве Југославије (*Anhaltelager Semlin*) – процењује се да је око 30.000 особа прошло кроз *Anhaltlager* у овом периоду (који су већином даље транспортовани на принудни рад, али и у логоре смрти), а да је десет и нешто хиљада изгубило живот у њему. Логор је затворен у септембру 1944. године.¹¹ Симболички је у веома кратком року Сајмиште од простора прворазредне јавне репрезентације, што је био у доба Краљевине, постао простор ултимативне јавне ћутње и страха. Дубиозност положаја логора који се на неколико стотина метара од центра града истовремено налазио на другој страни границе и био место патње и локалитет са којег су одвођене хиљаде људи у смрт на путу кроз град, додатно је била увећана због потпуне отворености Сајмишта погледима Београда, логора „који не понижава само својом нељудскошћу, већ и потпуном изложеношћу Београду који их, са друге обале реке, немо посматра.“¹² Већи део комплекса је срушен у савезничким бомбардовањима, те је тако дочекао ослобођење.

Након рата простор Старог Сајмишта постепено губи на урбаној проминентности, упркос све централнијој позиционираниости у градском ткиву, с обзиром на рапидно ширење града преко Саве, и то услед непотпуне и привремене урбанистичке и меморијалне концептуализације простора, додатно оптерећеног дивљом градњом – објекти некадашњег сајмишта, односно логора, са околним простором претварају се постепено у својеврсну „сиву зону“ наомак градског језгра, која се најчешће перципира ван уобичајених параметара градског/престоничког живота. Заиста, и простор и становници овог дела града представљају локацијски непосредну унутрашњу „Другост“, сенку репрезентативне престонице, која је видљива најчешће само

¹⁰ в. Jovan Byford, *Semlin Judenlager in Serbian Public Memory* – url: www.open.ac.uk/socialsciences/semlin. На овој интернетској локацији аутора Јована Бајфорда доступно је обиље података и закључака везанх за логор Сајмиште и политику сећања на холокауст у Србији.

¹¹ в. *Sajmiste*, SHOAH Resource Center, The International School for Holocaust Studies - url: yadvashem.org; *Sajmiste*, Encyclopedia of the Holocaust, Macmillan Publishing Company, New York 1990.

¹² Из романа „Геџ и Мајер“ Давида Албахарија, према Aleksandar Ignjatović i Olga Manojlović Pintar, *Staro Sajmište i sećanja na Drugi svestki rat: Prostori selektovanih memorija (2)*, u Helsinška povelja 117-118, Beograd 2008, 33.

онима који наменски желе да је виде.¹³ Долази до парадокса истовремене просторне, урбане централности (где квартал Старог Сајмишта и околине представља зону између језгра и центра Београда и најрепрезентативнијих целина социјалистичког Новог Београда) и готово потпуне симболичке маргиналности и непрепознатљивости у урбаном тексту. Првих четрдесет година након ослобођења и у меморијалном смислу Старо Сајмиште готово да тавори: поједини бомардовањем тешко оштећени павиљони срушени су, а у преостале се привремено или стално смештају припадници омладинских радних бригада, уметнички атељеи, или просто грађани без решеног стамбеног питања. Пригодно означавање овог простора спроведено је тек 1974. и 1984. године, када су постављене две спомен-плоче од стране СУБНОР-а и локалних друштвено-политичких организација.¹⁴ Једна од детерминанти за овакво стање можда се налази у претпоставци да је подизање Новог Београда као једне од идеолошко-грађевинских фиксација послератне социјалистичке обнове и изградње значила и да „*подизање* новог града подразумева *рушење* успомена и *грађење* својеврсне идеологије заборава“. Шта радити са простором Старог Сајмишта – није до краја било јасно. Иако су на његовом месту планиране различите установе од јавног значаја, оне никад нису биле реализоване, и ова је „локација постала својеврсна *terra incognita*, празно подручје без значења и меморије.“¹⁵

Разлози за физичко петрификовање овог простора су вишеструки. Најпре, зона се не уређује урбанистички и због имовинско-правних односа у овом делу града, с обзиром на то да су потез између Старог савског моста и Газеле приватни поседи грађана са кућама и окућницама још од пре Другог светског рата, док се на празним лединама према Земуну и Бежанији слободно могло градити. Разлози избегавања, односно парцијалне меморијализације овог комплекса у том периоду ипак су још сложенији. Најпре, на симболичкој мапи патње за време окупације, која је јавним дискурсима конструисана у доба социјализма, главни топоними Београда били су Бањица и Јајинци (који су у најновије доба такође нестали као сигнификантни маркери идентитета града, или се политички рабе у потпуно новом кључу, попут Јајинаца са изградњом цркве у кругу меморијалног центра), док је Сајмиште, у том смислу, било у запећку. Бањица, која је била пре свега политички логор кроз који је прошао велик број припадника и оружаног и политичког покрета отпора, те Јајинци који су били стратиште затвореника из свих београдских казамата, били су пригоднији материјал за идеолошку наративну и просторно-меморијалну конструкцију слике окупације у Београду од Сајмишта, које је било место транзита и умирања углавном цивила који најчешће нису били подвргивани политичком и полицијском ислеђивању. Наиме, у првим фазама

¹³ Више о томе у Весна Вучинић, *Антропологија у дивљим насељима; поглед на Старо Сајмиште у Београду*, Гласник ЕИ САНУ XLV, Етнографски институт САНУ, Београд 1995.

¹⁴ J. Byford, *Semlin Judenlager in Serbian...*

¹⁵ A. Ignjatović i O. Manojlović Pintar, *н. д.*, 34.

комеморације и формулисања баштине Другог светског рата у Југославији, идеолошки „приоритет“ имали су локалитети „отпора“ у односу на локалитете „страдања“ – послератна власт редовно је комеморисала места отпора, борбе и битака Народноослободилачке војске и илегалаца, док је обележавање локација страдања цивила и прогона од стране окупатора и њихових сарадника било на другом месту – за послератни социјалистички *nation-building* вишенационалне Југославије опортунитији је био победнички партизански култ устаничког народа од мартирског култа поробљеног становништва и жртве. Како Игњатовић и Манојловић Пинтар наводе, „истицањем партизанске жртве положене на 'олтар револуције' налажена је представа аутохтоности ослободилачке борбе и уписивања идентитета у један трансцендентни оквир социјализма.“ Међутим, у процесу афирмације инвентованог социјалистичког патриотизма, војничке жртве губиле су централну позицију у процесима друштвених интеграција, а цивилне су постајале основ на коме је најснажније изграђивана заједница „неупитног веровања“.¹⁶ Тако је дошло до масовне изградње споменичких целина и на стратиштима која нису нужно била места борбе партизанских јединица (попут Јасеновца) и организовања ритуала евокације.

До евокације и меморијализације таквог опсега ипак није долазило у случају Старог Сајмишта. Као један од могућих разлога за то неколики аутори виде и перцепцију холокауста у социјалистичко доба. Визура и наглашавање холокауста као по узроцима и резултатима специфичног (ни са чим другим мерљивог) и најбруталнијег злочина нацистичке машинерије, које се у годинама након Другог светског рата постепено формулисало на Западу, није било део јавног наратива о рату у многим земљама (посебно социјалистичким), па ни у Југославији. Све цивилне жртве различитих окупаторских и квислиншких снага („фашистички терор“) биле су означене појмом „жртве фашизма“, чиме је потенцирана универзалност људске жртве – погром југословенских Јевреја тако није био посебно издвајан из осталих фашистичких прогона на југословенској територији (партизана, антифашиста и комуниста, различитих етничких група у различитим деловима земље итд.), већ се холокауст перципирао као један од видова опште фашистичке и расистичке политике – тако су и јеврејске жртве (за разлику од неких других земаља) биле део опште категорије невиних жртава фашизма, а не засебно категоријски конституисане жртве холокауста.¹⁷ У складу с тим, и стратишта цивила широм земље означавања су као места патње и жртава фашизма, а не појединачних и/или специфичних наци-фашистичких политика терора, па ни холокауста. Имајући у виду да је у првом периоду логор Сајмиште био искључиво, и по циљевима и по резултатима, камп који је имао за циљ уништавање Јевреја, по чему је, бар на простору Србије, посебан и

¹⁶ Aleksandar Ignjatović i Olga Manojlović Pintar, *Redefinisanje sećanja (1)*, u Helsinška povelja 115-116, Beograd 2008, 32.

¹⁷ Исто, и J. Byford, *Semlin Judenlager in Serbian...*

јединствен,¹⁸ следећи претходно поменуто гледиште, комплетна комеморација овог логора не би била у складу са политиком сећања на жртве Другог светског рата у социјалистичкој Југославији.

Идентитетске политике социјалистичких елита и друге политичке околности везане за (не)обликовање места сећања на жртве фашизма несумњиво су биле пресудне за тек парцијално обележавање простора Старог Сајмишта скоро до самог краја социјалистичког система, али али су можда и политике идентитета, дискурси и концепти који више извиру независно (или аутономно) од водећих слојева друштва, често из маса, утицале на одређене аспекте (не)комеморисања жртава Другог светског рата. Пример Западне Немачке, где је дословно игнорисање нацизма од стране друштвених елита скоро две деценије након завршетка рата произвело спонтани „зид против сећања“, како га означава Конертон (Connerton), показује инклинацију становништва (не само у Немачкој) да гурне у страну евокацију мрачне прошлости, поготово у ситуацији када се не спроводи циљана јавна комуникација. Нпр. Дахау (Dachau), где су се становници (уз истовремену генералну индиферентност тадашњих елита) годинама опирали било каквом обележавању концентрационог кампа, да би, пошто је некако подигнут мален меморијал на почетку шездесетих, крематоријум убрзо био затворен од градских отаца због граду неугодне навале страних туриста и дефинитивног лошег „брендрања“ њиховог града,¹⁹ указује на нелагоду обичних људи да обитавају у на такав начин идеолошки означеном простору – бег од историје (поготово мрачне), која не мора нужно бити и (перципирана као) властита, можда је природан импулс маса. Наравно, организовано друштво није могуће без историјских наратива и културе памћења – питање је само о каквим је наративима и култури, барем у јавној сфери, реч. Што је у условима рата била нелагода „отвореног погледа“ Београда на логор, у мирнодопским би нашло еквивалента у нелагоди „отворене репрезентације“ сећања на логор у централном урбаном простору масовне флукуације грађанства које живи (или симулира) свакодневицу. У вези са тим, током педесетих и шездесетих година 20. века, и јавност (или бар део јавности) у Југославији показује, могло би се рећи, индоленцију и незаинтересованост за евокацију Другог светског рата, како је формулисана од стране тадашњих водећих слојева. „Места сећања“ на НОБ, погинуле борце и жртве фашизма неретко су наилазила на

¹⁸ Изузимајући донекле камп Топовске шупе на Аутокоманди, који, пак, за разлику од Сајмишта, није имао формалну десигнацију *Judenlager* и који је, пре него систематски уређен објект за спровођење холокауста (што је било Сајмиште до половине 1942), био привремени „стационар“ – већином за Јевреје и Роме, који су из њега брутално извлачени да би били стрељани за одмазду због акција устаника у Србији (чиме је истовремено немачка управа делимично решила „јеврејско питање“ у Србији, ликвидирајући готово целокупну јеврејску мушку популацију).

¹⁹ Claudia Koonz, *Između pamćenja i zaborava. Koncentracijski logori u njemačkom sjećanju*, Kultura pamćenja i historija, (ur. M. Brkljačić i S. Prlenda), Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006, 296.

равнодушност, небригу и чак хостилна реаговања „потрошача“ сећања²⁰ – сађење купуса и испаша стоке на партизанским гробљима, у коров зарасли и оштећени споменици, скрнављење или профанизација меморијала из НОР ни двадесет година након завршетка рата постали су евидентна појава.²¹ Призор некомеморисаног (односно делимично комеморисаног) оронолог Старог Сајмишта, зараслог у шибље (и дивљу градњу), није био изолован пример политике било организованог било спонтаног „заборава“. Читав сплет околности, међу којима се истичу политике сећања у социјализму, узроковале су минималну меморијализацију простора некадашњег логора у срцу града: урбанистичка привременост и запуштеност комбинована са амбивалентним идеолошким односом према наслеђу логора, условиле су комеморативну неодређеност до половине осамдесетих година.

Од друге половине осамдесетих Старо Сајмиште добија на проминентности у ритуалима обележавања догађаја из времена окупације, а простор се и формално означава као спомен-место: 1987. године постаје заштићена градска целина Београда и објекат од културно-историјског значаја, један пут годишње одржавају се комеморативни скупови и јавни часови и приредбе, нешто касније се подиже и споменик логорашима у непосредној близини итд. Изненадна актуелизација Старог Сајмишта као меморијалног простора, осим покушајем консолидације социјалистичког система и идеологије који се различитим средствима појачано промовисао након Титове смрти, можда се може објаснити и готово истовременим надоласком „племе реституције српског националног идентитета који се декларисао и кроз мит о мартирској нацији и њеној идентификацији са другим мученичким нацијама у историји“,²² који је као своје потенцијално место памћења препознао локалитет на самим вратима престонице, а који дискурзивно треба прерадити и означити. Прелаз на нови скуп означитеља је постепен, али сигуран. О промени сећања на Други светски рат и о новом дискурзивном обликовању цивилних жртава рата, некада национално и другачије неиздиференцираних (или слабо издиференцираних) „жртава фашизма“, сведочи поступни (на прелазу деценија) прелазак са евокације „родољуба“ и „палих бораца“ на подсећање на „српску нејач“ и „заклани народ“. „Жртве фашизма“ (не само из логора Сајмиште) до половине деведесетих трансформисале су се у „српске жртве (фашизма)“, потпуно у духу јавне репрезентације југословенских ратова као наставка Другог светског рата (који се све више перципирао као грађански а не као рат против окупатора), „национализације“ наратива о отпору 1941-1945, где се властита страна у актуелним сукобима самопредстављала као антифашистичка (са

²⁰ При чему ће овај тињајући тренд прерасти у опште место, а понекад и у неформално подржавану политику, са почецима транзиције у већини постјугословенских држава.

²¹ Макс Бергхолц, *Међу родољубима, свињама, купусом и варварима: Споменици и гробови НОР 1947-1965. година*, Годишњак за друштвену историју 2007 (1-3), Удружење за друштвену историју, Београд 2007.

²² А. Ignjatović i O. Manojlović Pintar, *Staro Sajmište i sećanja...*, 34.

новим значењем/значењима и тог појма).²³ Старо Сајмиште постаје од почетка деведесетих инструментализовано за циљеве владајућег режима, те се предлаже оснивање српског *Yad Vashema* на овом простору. Сајмиште се инкорпорира у јавни наратив о страдањима Срба у НДХ, од 1995. постаје место средишње комеморације јасеновачких жртава итд.²⁴ Од некада слабо проминентног „мучилишта народа Југославије“, Сајмиште постаје медијски експлоатисан српски Јад Вашем (а барем један пут годишње и „резервни Јасеновац“). Док је интервенција у физичком простору некадашњег логора у ово доба била минорна, ритуална и медијско-репрезентативна употреба експлоатисала је у политичке сврхе реанимирану јавну представу о логору патње, конструисану од елемената који су замагљивали историјске догађаје још више него што је то био случај у претходном периоду, а често их и фалсификовали. Међутим, како је политичка функција (зло)употребе овог локалитета, са постепеним увиђањем фактичког краха националистичке политике, деведесетих постајала све излишнија, јавна инстант-употреба пригодно конструисаног Старог Сајмишта бивала је све ређа, а физички простор локалитета промптно се враћао у стање хроничне симболичке и урбане маргиналности.

Од почетка 21. века Старо Сајмиште више не представља ни простор „редуковане“ историје (што је већином био за време социјализма), ни место „инструментализоване“ историје (што је углавном био у националистичкој епохи), већ простор „очишћен“ од историје. Петооктобарски политички преврат, са доласком нове идеолошке хегемонске коалиције на позиције моћи, слао је (односно наставио да шаље) Други светски рат, његов контекст и резултате у (јавни) заборав. Како се политика сећања на овај рат креира у ходу, осим једноставне амнезије (која је осим по питању Другог светског рата честа јавна стратегија и при третрању ратова деведесетих) и свеопште амнестије, као главне смернице дискурзивног обликовања савремене слике Другог светског рата и његових резултата, јављају се историографски ревизионизам, банални антикомунизам, селекција меморије и анти-антифашизам.²⁵ Са таквим параметрима јавне политике елита, најопортунуја концепција меморијализације Старог Сајмишта (и других локалитета и споменика из рата) јесте да меморијализације не буде (односно – даља маргинализација). Последњих десетак година поједини објекти некадашњег логора се продају, издају и користе у различите сврхе, често комерцијалне. Након 70 година од када је отворено Београдско сајмиште, овај простор је затворио пун круг и вратио се, између осталог, и својој првобитној намени – забавно-комерцијалној, али овај пут без некадашње монументалности и репрезентативности, већ у нормализованом контексту предузетничког

²³ Ildiko Erdei, *Medijska konstrukcija realnosti korišćenjem različitih vremenskih modela i perspektiva*, Kulture u tranziciji, Plato, Beograd 1994, 131

²⁴ Детаљно в. Jovan Vyford у Пешчанику (318. емисија) 1. фебруар 2008.

²⁵ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2002, 405, 441

стицања профита пружањем угоститељских услуга. Сајмиште је прешло симболички пут од (антрополошког) места, простора који се означава као историјски, повезаног са идентитетом, до позиције „неместа“, простора који се у већини дискурса не перципира као повезан са историјом и/или идентитетом.²⁶ Као што су идеологија и политика јавним дискурзивним праксама после рата Сајмиште (и друге локалитете у граду) начиниле, на бази ратних догађања, у одређеној (макар редукованој) мери сигнификантним местом, исти механизми довели су до обрнутог процеса последњих година – Сајмиште (и не само оно) временом је дефинитивно прешло из симболичке јавне у симболичку сиву зону. Значајнија јавна расправа о овом питању отпочела је крајем 2007. са отказивањем концерта групе *Kosheen* у клубу Посејдон. Неочекивана пажња посвећена Старом Сајмишту узроковала је макар декларативну најаву пригодног комеморисања ове локације, али даљи ток догађања и одређени објективни чиниоци као да не иду у прилог идеји потпуног конципирања спомен-места жртвама логора Сајмиште на овој историјској локацији.

Како је дошло до постављања питања тренутне функције некадашњег (чинило се заборављеног) логора и његове меморијализације у времену свеопштег заборава и/или ревизије гледања на Други светски рат у Србији? Један од могућих одговора вероватно се не налази у локалном, националном оквиру, него пре у међународном, глобалном. Од шездесетих година прошлог века у пре свега западним друштвима долази до преконфигурације сећања на Други светски рат премештањем фокуса памћења са отпора фашизму на жртве фашизма (са „патриотског сећања“ на „сећање на геноцид“), при чему се као најтрагичнији сегмент оваквог памћења узима геноцид над Јеврејима – задњих је деценија дошло до својеврсне „универзализације Аушвица“, перципираног као цивилизацијска опомена, те се разлике у перцепцији холокауста међу различитим земљама све више бришу, док се максимално негује имератив незаборава, пре свега геноцида.²⁷ При томе, оваква се култура сећања, односно незаборава, конструише пре свега од друштвених група одоздо према горе (често су то жртве и потомци жртава геноцида, различите организације и сл.), и у питању су покрети који су изразито транснационални, што је условило и интензиван процес реинтерпретације Другог светског рата широм Европе, а пре свега у бившим комунистичким земљама по слому Лагера.²⁸ Управо је оваква мање-више глобална и

²⁶ Mark Ože, *Nemesta: uvod u antropologiju nadmodernosti*, Biblioteka XX vek, Beograd 2005.

²⁷ Etienne Francois, *Velike pripovijesti i lomovi brana sjećanja: Sjećanje na Drugi svjetski rat između nacionalizacije i univerzalizacije*, Kultura pamćenja i historija, (ur. M. Brkljačić i S. Prlenda), Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006, 228.

²⁸ Исто, 232. Та се промена парадигме гледања на Други светски рат остваривала не само преузимањем разлучивања холокауста од осталих нацистичких прогона и честим апострофирањем његове трагичности у односу на друге, већ и аутохтоним процесом апологизације или чак легитимизације разних квислиншких и колаборационистичких покрета (често под кринком борбе против комунизма или совјетске окупације) и

релативно новоразвијена осетљивост на нацистички геноцид, пре свега над Јеврејима, довела до фокусирања на различите локалитете холокауста ван властитих националних граница, па и у Србији, те се догодило да је било могуће уочити уношење музичког озвучења у клуб Посејдон, те у коров зарасле објекте бившег логора, за који углавном несензибилизирана домаћа јавност често ни не зна да је постојао. Истовремено, читава ситуација сведочи и о капацитету моћи појединих друштвених група: док је протест међународних (и домаћих) организација које се баве пре свега холокаустом довео до промтних реакција одговорних и почетка какве-такве јавне расправе, редовна опетовања бораčkih и сличних домаћих организација редовно су игнорисана. Док је у ранијој јавној перепцији Сајмишта геноцид над Јеврејима из Србије заузимао успутно место, сада долази до обрнуте ситуације – да се у најрецентнијем периоду, у иностранству редовно, а понекад и код нас, Сајмиште види пре свега као стратиште холокауста, а тек на другом месту „мучилиште (и других) народа Југославије“, и то не због посебне сензибилизираност на холокауст (која у светлу поменутог глобалног тренда унификације слике рата код нас и даље касни), већ због потпуног игнорисања и затрпавања локалне, домаће баштине и меморијалног фонда Другог светског рата, којег су део и жртве рата.

Закључна разматрања

Ако је покретање питања Сајмишта барем делимично било иницирано глобалним оквиром и глобалном културом памћења, одговор и реакција били су неумитно локални. Иако понекад немушто, и вербално очито неистренирано за комуникацију у вези са питањима као што су спомен-места, одговорност, жртве рата и сл., експедитивно хорско слагање (макар формално и необавезујуће) низа званичника и органа из Београда о потреби адекватне комеморације жртава Сајмишта, у светлу опште националне незаинтересованости и заборава Другог светског рата и његових жртава (осим ако нису у функцији историјске ревизије која има политичку сврху) било је донекле изненађујуће. Могуће је да оно није била узрокована искључиво избијањем међународне „афере“ везане за бивши логор. Питање функције конкретног локалитета и начина комеморације страдања у њему само је иницирано употребом објеката у ревијалне сврхе, а заправо је условљено урбанистичким и грађевинским замајцем који главни град доживљава последњих година. Грађевински бум који карактерише скоро искључива иницијатива приватног капитала (за разлику од социјалистичког доба када је то био скоро суверени домен државе) не може још дуго заобилазити једну од будућих најатрактивнијих зона града. Дефинитивно урбанистичко регулисање

изједначавања злочина нацистичких и савезничких (ако су у питању совјетске или комунистичке војне формације) снага, које са одмицањем транзиције у већини земаља ипак ретерира, између осталог због глобалног европског контекста формирања политике сећања, која је осетљива на релативизације било каквог појавног (макар давно прошлог) облика фашизма.

тог дела града у интересу је приватног капитала и градских функционера. Искоришћавање овог централног градског простора тако узрокује покретање (или прихватање) питања решавања статуса објеката и простора Старог Сајмишта, и пре него жељом да се на неки начин споменички означи простор некадашњег логора, иницијатива у овом смеру више је мотивисана разлозима што скоријег урбаног обликовања ове локације. У том смислу, као актери потенцијалне концептуализације спомен-простора не јављају се само политичке и друштвене елите (домаће и делимично стране), већ у значајној мери и финансијске. Природно вођени пословним мотивима, ови друштвени кругови свакако имају на уму да што је мање историје по квадратном метру грађевинског земљишта, то је већи профит. Истовремено, код политичких и већинских културних елита у савременом добу у Србији на делу је преовлађујућа политика ревизије резултата и вредности антифашистичке борбе, где се као колатерална штета јављају и жртве Другог светског рата и њихова комеморација (што је очито по стању материјалне и нематеријалне баштине Народноослободилачког рата у Србији). На тај начин најмоћнији актери и физичке и симболичке изградње града опортуно маргинализују историјско наслеђе локалитета из доба Другог светског рата: политичке елите у складу са доминантном политиком декомеморације и ревизије антифашистичке борбе и њених резултата, а привредне елите у складу са својим економским интересима.

Синергија ова два интереса доводи до све чешћег спомињања будуће концептуализације простора Старог Сајмишта на начин другачији од оног који је предлаган нетом по избијању тзв. афере *Kosheen* – не више као искључивог споменичког простора (што је најчешће правило на локацијама са сличном прошлошћу), већ пре као тзв. мултифункционалног центра – уместо меморијалног комплекса жртвама фашизма и логора Сајмиште, предлажу се, између осталог, преко страница штампе концепти музејског центра који би обухватао и нпр. Музеј Сајмишта и Музеј толеранције и низ других музеја, укључујући и уметничке.²⁹ У другим варијантама спомиње се и интерполирање додатних садржаја попут ресторана, кафеа и концертних дворана, могућност да се руше и преостали павиљони логора и сл. – овакав прилаз језгровито је објашњен приступом простору који је сугерисан ауторима изложбе са темом будућег изгледа Старог Сајмишта на Салону архитектуре 2008 – да „сећање на оне који су тамо изгубили живот треба да постоји, али не и да доминира“³⁰ – овакав приступ и пригодно маргинализује и прерађује конкретно историјско сећање и истовремено укључује комерцијалне интересе у изградњу и експлоатацију урбаног простора. Опонирајућа мишљења чују се из других кругова, културних и интелектуалних (између осталог и на последњој Београдској недељи

²⁹ *Толеранцијом на страдање*, текст М. Ћ. Прелевић у Вечерњим новостима, издање од 6. новембра 2007.

³⁰ *Staro Sajmište će obasjati nova svetlost*, Н. Тасића у дневнику *Blic*, издање од 22. априла 2008.

дизајна),³¹ који, међутим, не поседују знатну друштвену моћ и утицај, тако да је већа вероватноћа да ће у будућности Старо Сајмиште уместо спомен-места постати спомен-неместо. Стешњено између, у Србији и даље слабе, глобалне културе памћења (незаборава) Другог светског рата и тренутно опозиционе и потиснуте културе памћења Народноослободилачке борбе са једне, и преовлађујуће и политички опортуне културе тоталног заборава и ревизије, са друге стране, простор Старог Сајмишта би у најбољем случају, при евентуалној скоријој меморијалној концептуализацији локалитета, могао да шаље наново редуковану и комерцијалним интересом пригушену поруку.

Ако је минимална меморијализација и урбанистичка петрификованост простора Сајмишта у доба социјализма била условљена кројењем градског текста због симболичког циља конституисања Новог Београда као ознаке новог почетка и социјалистичког менаџмента архитектуре, у најновије доба тренутни *stand-by* у урбаном конципирању овог простора и најаве лимитиране полумеморијализације некадашњег логора, резултат су комерцијалне политике грађевинске изградње и актуелних идентитетских политика. Да је Сајмиште на другој, мање централној локацији, можда би предлози о конципирању оваквог спомен-места били другачији, али ексклузивност локације некадашњег логора просто налаже интервенцију или бар покушај интервенције комерцијалних интереса не само када је реч о обликовању физичког већ и симболичког простора, јер што је мање изражена конотација простора са туробним невеселим наслеђем прошлог века, то су веће шансе за пуне ресторане и дворане. Било би пожељно да их грађанство не перципира као музејски пратећи садржај, и то споменичког центра који не презентира лепу уметност већ смрт и страдање људи. Наравно, воља политичких и друштвених елита за потпуном комеморацијом и јасним симболичким обележавањем простора у стању су да игноришу пословне интересе који природно не хају за питања попут јавне евокације историје (што је видљиво преко више примера, попут меморијала жртвама холокауста на месту некадашње Хитлерове *Reichs*-канцеларије у Берлину, која је са падом Берлинског зида постала једна од најатрактивнијих грађевинских локација у Немачкој), поготово имајући у виду да је политичка сфера пресудна и у физичком и у симболичком обликовању и означавању градских простора, али воља за тим је очито слаба или је уопште и нема. Згражавање покушајем једног трговачког ланца да пре неког времена отвори супермаркет тик уз простор Аушвица (што му ипак није успело) поновило се у Београду ове и прошле године са излажењем на светло дана стања и тренутних функција некадашњих објеката логора Старо Сајмиште. Понављало се гласно питање из Пољске: „да ли је морално поставити супермаркет крај простора бившег концентрационог логора?“. Међутим, чини се да је у конкретном случају код већинских елита у нашој транзиционој престоници актуелнија обрнута дилема: „да ли је опортуно подићи меморијал бившег концентрационог

³¹ У овиру Београдске недеље дизајна у мају 2008. године, посебан панел, назван *Designing Spaces*, био је посвећен конципирању простора Старог Сајмишта.

логора поред супермаркета?“. Геноцид и мрачна историја просто нису добри за бизнис.

Srđan Radović

City Locations from Place to – No-Place and Vice Versa: a case of the Belgrade’s Staro Sajmiste

Staro Sajmiste in Belgrade is taken as a paradigm of symbolic re-construction of a city place in a sense of culturally and politically determined definitions of urban areas. During many decades of the place’ existence, we are able to trace changes connected with this location as well as values attributed to appropriate transformations, especially so in the most recent time. The public significance of the place has underwent under many phases, from anthropological place to no-place, different modus and contents in commemoration of the place itself- inclusion from the city’s text and (non) recognition of objects and complex as a part of the whole city architecture...All these phases imply to a contradiction of urban centrality and symbolic periphery. Gradual passage of the location into the city’s “grey zone” is determined by a systematic process of symbolic de-commemoration of the locality, derogation of the same as a memorial place and public manipulation, as well as adaptation of the public fund of meanings connected with this place. Building and re-building of certain elements of a real anthropological place and (non) recognition of its commemorative value are determined by certain social, political and economic factors, owned by various discursive potentials.

Key words:

Staro Sajmiste, Belgrade, place, no-place, politics of reminiscence, politics of oblivion

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.7(497)(082)
316.7:725.94(497)(082)

СПОМЕН места - историја - сећања / уредник
Александра Павићевић. - Београд : Етнографски
институт САНУ, 2009 (Београд : Академска издања). -
258 стр. : илустр. ; 24 см. - (Зборник / САНУ,
Етнографски институт ; 26) Радови на срп. и буг. језику.
- Тираж 500. - Стр. 9-11: Уместо увода : живот прошлог
у времену садашњем / Александра Павићевић. -
Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз поједине радове. - Summaries.

ISBN 978-86-7587-053-1

1. Павићевић, Александра [уредник] [аутор додатног
текста]

- а) Споменици културе - Балканске државе - Зборници
- б) Култура сећања - Балканске државе - Зборници

COBISS.SR-ID 168855052